

CONSIDERAȚII PRIVIND GENEZA ȘI ÎNFIINȚAREA ASOCIAȚIUNII NAȚIONALE ARĂDANE PENTRU CULTURA POPORULUI ROMÂN

Dezvoltarea unitară a teritoriilor românești a favorizat existența unor structuri și instituții similare. Acest sincronism se poate sesiza și în procesul construirii asociațiilor regionale, deși fiecare societate a comportat și aspecte particulare, influențate de mișcarea națională din zonă. Revoluția pașoptistă a trasat mișcării de emancipare națională a românilor din Imperiul habsburgic sarcina constituirii unor organe și instituții naționale¹.

Problema concentrării într-o formă organizată de manifestare a tuturor energiilor și potențelor spirituale ale românilor transilvăneni a rămas o preocupare constantă a fruntașilor pașoptiști². Problema fusese pusă explicit de către S. Bărnuțiu, în remarcabilul său discurs din 2/14 mai 1848, în catedrala Blajului³.

Înființarea Asociației naționale arădane în climatul de efervescență politico-culturală de la începutul anilor 1860 ridică o serie de probleme valabile pentru geneza asociațiilor culturale românești. Istoriografia românească a consacrat pagini ample și consistente investigării programului cultural al asociațiilor regionale. În stadiul actual al informațiilor, se impune a fi studiată comparativ problema genezei și a cadrului istoric în care au luat ființă societățile culturale regionale.

Demersul nostru va încerca să surprindă, cu prioritate, elementele comune care au concurat la înființarea Asociației naționale arădane și a ASTREI. Anumite realități, proprii Maramureșului, au generat Asociația pentru cultura poporului român din Maramureș și i-au imprimat o fizionomie aparte⁴. Aceași constatare poate fi făcută și privind Societatea pentru cultura și literatura română din Bucovina⁵. Comparațiile și referirile pe care le vom face vizează, preponderent, instituțiile de la Arad și Sibiu, deși ele corespund în mare parte și pentru societățile de la Sighet și Cernăuți.

•

Evoluția culturală a românilor din Imperiul habsburgic a cunoscut o serie de trăsături particulare, comparativ cu celelalte națiuni asuprite. Fenomenul cul-

¹ C. Bodea, *Stări de spirit revoluționare în Transilvania și Banat după revoluție, în Civilizație medievală și modernă românească. Studii istorice*, volum îngrijit de N. Edroiu, A. Răduțiu, P. Teodor, Cluj-Napoca, 1985, p. 348.

² V. Netea, V. Curticăpeanu, *Contribuția societăților cultural-patriotice românești la realizarea unității naționale*, în *AISSIP*, XIV, 1968, nr. 2—3, p. 159; P. Matei, *ASTRA și rolul ei în cultura națională (1861—1950)*, Cluj-Napoca, 1986, p. 18.

³ C. Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, vol. I, București, 1982, p. 468.

⁴ E. Domuța, *Înființarea „Asociațiunii pentru cultura poporului român din Maramureș” și activitatea sa în perioada 1860—1870*, în *ActaMN*, XXI, 1984, p. 251 și urm.

⁵ C. Loghin, *Înființarea „Societății pentru cultura și literatura română în Bucovina” 1862—1932*, Cernăuți, 1932, p. 1—19.

tural s-a manifestat aici în forme specifice, cu o mare eficacitate politică. Din motive cunoscute, românii au fost nevoiți să îmbrățișeze profesiunile educative, de cult sau magistratura⁶. A luat naștere o pătură intelectuală relativ numeroasă, în detrimentul unor categorii cu ocupații burgheze. Asemenea altor zone din spațiul Europei centrale și sud-estice, intelectualitatea românească a îndeplinit o funcție dublă: una ideologică, de creare și perpetuare a ideii (conștiinței) naționale, cealaltă organizatorică, în cadrul mișcării naționale⁷. După 1830 mai ales, cînd mișcarea culturală s-a interferat tot mai insistent cu mișcarea politică, această din urmă funcție a dobîndit o amplitudine mai mare⁸. Astfel, de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și pînă în deceniul șapte al secolului al XIX-lea, se poate observa o permanentă tendință a intelectualității românești transilvănene de a-și crea o societate savantă, care să promoveze într-un cadru elevat cultura majoră. Aceasta s-a conturat, mai ales spre sfîrșitul perioadei, ca o consecință a mariajului dintre procesul modernizării culturale, înregistrat pe întreg teritoriul românesc, și dorința de încadrare în „Europa națiunilor”⁹.

Ideea unei societăți literare savante, care să potențeze cultura românească, a apărut la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, în ambianța specifică a iluminismului, și a rămas un deziderat major al vieții culturale ardelenе în prima jumătate a secolului trecut¹⁰. Perpetuarea acestei idei de-a lungul a cîtorva decenii se datorează și pozițiilor puternice pe care le-a deținut iluminismul în structura societății românești pînă tîrziu, la mijlocul secolului al XIX-lea. De altfel, romantismul românesc nu a combătut luminile, ci le-a preluat, dezvoltînd anumite elemente și modele. Linia de continuitate cea mai fecundă se poate urmări în lupta pentru modernizarea limbii, promovarea limbii și a literaturii naționale etc.¹¹ Putem considera că înființarea asociațiilor culturale regionale reprezintă expresia necesităților intelectualității românești ardelenе de a dezvolta într-un cadru instituțional organizat cultura majoră, corespunzătoare cu cea desfășurată de instituțiile savante ale altor popoare. Este extrem de edificatoare în acest sens mărturisirea pe care o făcea G. Barițiu în 1867, cu ocazia deschiderii Societății Literare Academice: „Ideea unei societăți academice române nu este de ieri, iar eu din parte-mi am venit la cunoștința ei înainte de aceasta cu zece ani. Această idee a fost născătoarea celor trei societăți literare române din Transilvania, Ungaria și Bucovina înființate între anii 1861—1862.”¹²

Analiza modului de organizare, a programului și a activităților avansate de ASTRA și Asociația națională arădană (organizarea secțiilor științifice, preocupări

⁶ V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, București, 1968, p. 9.

⁷ J. Chlebowsky, *On Small and Young Nations in Europe. Nation-Forming Processes in Ethnic Borderlands in East-Central Europe*, Warszawa, 1980, p. 142.

⁸ *Idem*, p. 103; Arató Endre, *Kelet-Európa története a 19. század első felében*, Budapest, 1979, p. 225 și urm.

⁹ Al. Duțu, *Mișcarea pentru unitatea culturală a românilor în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX*, în *Națiunea Română. Geneză, afirmare, orizont contemporan*, coord. Șt. Ștefănescu.

¹⁰ D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des Lumières*, Sibiu, 1945, p. 280; K. Hitchins, *Orthodoxy and Nationality. Andrei Șaguna and the Rumanians of Transilvania 1846—1873*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, 1977, p. 254 și urm.

¹¹ P. Cornea, *Romantismul sud-est european (Schită de caracterizare zonală)*, în *Regula jocului. Versantul colectiv al literaturii: concepte, convenții, modele*, București, 1980, p. 204.

¹² V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, p. 78.

de unificare a ortografiei, dezvoltarea producțiilor științifice elevate etc.), oferă suficiente puncte de sprijin pentru ideea enunțată. Trebuie astfel precizat că geneza asociațiilor culturale regionale este și o consecință firească a aceleiași concepții și a acelorași imperative care au concurat cîțiva ani mai tîrziu la constituirea Societății Academice Române¹³. Înființarea forului științific de la București a determinat limitarea de către societățile de la Arad și Sibiu a unor obiective și domenii de cercetare majore, acordînd interes sporit activității de culturalizare în rîndul maselor populare.

Dintr-un alt punct de vedere, apariția asociațiilor regionale s-a înscris în procesul de instituționalizare a culturii românești ardelenne pe baze naționale, reflexul difuzării romantismului în spiritul public local. Și în deceniul neoabsolutist s-au înregistrat asemenea tendințe de instituționalizare culturală la nivelul întregului corp național, fiind binecunoscute inițiativele lansate la Sibiu și Arad în anul 1852¹⁴. Acest proces a impus fondarea unor societăți culturale care să depășească în extensiune și finalitate puținele instituții existente (casine și cabinete de lectură, societăți ale elevilor etc.). Efuziunea conștiinței naționale românești, favorizată de influența benefică a ideilor herderiene¹⁵, solicita asociații culturale care să-și asume sarcina studierii trecutului, a limbii și a folclorului, a individualității etnice. Or, atît ASTRA cit și Asociația arădană au înscris în programele avansate obiective cultural-patriotice de esență romantică. Fenomenul nu este propriu doar românilor. El poate fi sesizat, pe aceleași coordonate și la o scară de valori asemănătoare, și la alte popoare supuse din monarhia habsburgică¹⁶. Promovarea studiilor istorice, preocuparea pentru dezvoltarea limbii și a literaturii etc. au fost jaloane marcante ale activității maticelor slave.

Momentul în care au fost înființate societățile culturale regionale trebuie abordat însă și dintr-o altă perspectivă. Este unul din punctele de maximă eflorescență ale mișcării naționale românești ardelenne, stimulată de epoca liberală¹⁷. De asemenea, evenimentele care s-au derulat în Principatele Române după 1859 au exercitat rolul unui catalizator asupra spiritului românilor transilvăneni¹⁸. Această stare de „efervescență națională” la nivelul de jos al societății românești au surprins-o foarte clar rapoartele oficiale din acei ani¹⁹. Dar mai ales a intuit-o cu o extraordinară luciditate pătura conducătoare ardeleană²⁰, care a și canalizat-o spre țelurile propuse.

¹³ P. Matei, *ASTRA și rolul ei în cultura națională (1861—1950)*, p. 152.

¹⁴ Tr. Magos, *Două documente în legătură cu revoluția de la 1848 din părțile Aradului*, în *Mitropolia Banatului*, XIX, 1969, nr. 4—6, p. 307; V. Curticăpeanu, *Miscarea culturală românească pentru unirea din 1918*, p. 60 și urm.

¹⁵ J. Chlebowczyk, *On Small and Young Nations in Europe...*, p. 72 și urm.

¹⁶ S. B. Kimball, *The Austro-Slav Revival. A Study of Nineteenth Century Literary Foundations*, The American Philosophical Society, Philadelphia, 1973, p. 5; P. Herrity, *The Role of the Matka and Similar Societies in the Development of the Slavonic Literary Languages*, în *Slavonic and East European Review*, volume 51, nr. 124, july, 1973, p. 368—386.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Al. Duțu, *Miscarea pentru unitatea culturală a românilor în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX*, în vol. cit., p. 427 și urm.; C. A. Macartney, *The Habsburgic Empire 1790—1918*, second edition, Weidenfeld and Nicolson, 1971, p. 731.

¹⁹ Arhivele Statului Arad, *Fond George Popa de Teiuș*, dosar 2/1848—1866, raportul despre stările morale și culturale ale populației din plasa Zarandului prezentat de prim-pretorul M. Kirilovici prefectului G. Popa.

²⁰ *Correspondența lui V. Babeș (scrisori trimise)*, vol. II, îngrijit de G. Cipăianu și Ana Maria Cipăianu, Cluj-Mapoca, Ed. Dacia, 1983, p. 132.

Tot acum, la începutul deceniului șapte, s-a realizat o remarcabilă unitate în interiorul mișcării naționale românești — chiar dacă nu de durată, consecință firească a amplexării cu care ideea națională a răscolit toate nivelele societății transilvănene. Era, în același timp, semnul primatului pe care-l realiza intelectua-litatea laică asupra clerului, în conducerea vieții politico-culturale²¹. S. Bărnăuțiu, în magistralul său discurs din catedrala Blajului, relevase importanța unității de acțiune pentru afirmarea națiunii, în detrimentul confesionalismului îngust: „Sco-pul meu nu este a chema pe români la uniune confesională, ci la uniune națională. Dacă vor rămânea românii în această uniune națională, atunci vor ridica cu pu-teri unite fonduri naționale, școli, academii, societăți de economie, de știin-ță...”²² Începută grandios la nivelul de jos al societății, tendința de realizare a unei unități de acțiune între uniți și ortodocși, la ambele nivele, s-a tradus în acei ani printr-o fericită conlucrăre²³. Naționalul a prevalat în mod irecuzabil asu-pra confesionalului, la începutul epocii liberale. Ideea națională reprezenta pentru cei mai mulți exponenți ai națiunii ceva mai grandios decât confesionalismul, și, „ortodocși sau uniți, la fel au descoperit în ea sursa fraternității lor”²⁴. Este simpto-matică în acest sens alegerea în funcțiile de conducere ale ASTREI și ale Asocia-ției arădane atât a unor lideri (laici și clerici) ortodocși, cit și uniți. Evident, mem-brii acestor asociații au aparținut ambelor confesiuni²⁵. Fenomenul poate fi de-TECTAT și pentru matricele slave, cu care asociațiile românești prezintă multe afini-tăți²⁶. Rezumând, putem considera înființarea asociațiilor regionale și ca o conse-cință a dizolvării și diseminării confesionalului în național. Prin extensia spațială pe care au cunoscut-o în societatea românească a vremii, Asociația arădană și ASTRA au reprezentat expresia unității de acțiune realizate în sfera naționalului. Uniți sau ortodocși, membrii din Crișana sau Sătmăr, Banat sau Brașov au văzut în instituțiile de la Arad și Sibiu centre ale vieții naționale românești și nu o ma-nifestare a vreunui separatism confesional. Astfel, societățile regionale au apărut și ca o necesitate de coordonare pe un plan mai larg (în absența unor instituții poli-tice) a manifestărilor întregului corp național, a celor culturale în cazul de față.

De asemenea, înființarea asociațiilor regionale nu poate fi desprinsă de un fe-nomen deosebit de important ce s-a petrecut în structura mișcării naționale, a societății transilvănene în general, între revoluție și dualism. Evenimentele de la 1848 au demonstrat că baza socială a mișcării naționale românești era destul de largă, comparativ cu alte zone din imperiu. Dar revoluția mai evidențiasse și nive-lul politic și cultural al țărănimii, factorul deciziv al revoluției pașoptiste. În dis-cursul său din 2/14 mai 1848, S. Bărnăuțiu subliniase necesitatea orientării politicii culturale înspre popor: „Lumina științelor și a artelor mai mult nu poate fi pro-prietatea unor clase privilegiate, ci trebuie să se facă bun comun a toată națiu-ne... țineți cu poporul toți, ca să nu rătăciți...”²⁷.

²¹ C. Bodea, *Baza socială a mișcării de eliberare națională a românilor din Transilvania secolului XVIII și XIX*, în *Revist*, 31, 1978, nr. 11, p. 1964.

²² Idem, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, vol. I, p. 479 și urm.

²³ N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, ediție îngrijită de G. Penelea, Bucu-rești, 1985, p. 623.

²⁴ K. Hitchins, *Laic și ecleziastic în mișcarea națională românească din Tran-silvania*, în vol. cit., p. 68.

²⁵ Arhivele Statului Arad, fond ASTRA — despărțământul cultural al județului Arad (în continuare Fond ASTRA), dosar 6/1863, f. 28—31.

²⁶ J. Chlebowsky, *On Small and Young Nations in Europe...*, p. 143 și urm.

²⁷ C. Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, vol. I, p. 482; V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, p. 11 și urm.

Infringerea revoluției a transferat pe alte coordonate lupta românilor pentru eliberare națională, instituțiilor culturale revenindu-le un rol important. Retranscerea acțiunii politice datorită condițiilor epocii neoabsolutiste a impus recrudescența în mișcarea națională a obiectivelor cu caracter cultural-național. În deceniul șapte au apărut câteva societăți literare ale elevilor, meseriașilor etc., ilustrând sensul și direcțiile culturale ale timpului²⁸. După 1848, dar mai ales după 1860, s-a putut constata la românii transilvăneni un relativ progres economic, care s-a tradus pe planul vieții colective printr-o sensibilă ascensiune socială a comunităților românești²⁹. Aceasta a impus redimensionarea dialogului cultură-societate în direcția pe care o propusese S. Bărnăuțiu la 1848. Se puncta, astfel, cu deosebită acuitate, problema înființării unor instituții culturale care să racordeze comunitățile sătești la actul de cultură. Or, atunci când au fost concepute asociațiile de la Arad și Sibiu, fruntașii mișcării naționale au ținut cont de aceste imperative noi pe care evoluția istorică le-a propulsat³⁰. Sistemul adunărilor generale ambulante, diverse activități din „programul social” al ASTREI și al Asociației arădane reliefează pregnant sensurile noi dobândite de mișcarea cultural-națională.

Urmărind retrospectiv activitatea celor două societăți în primii ani de existență, pînă la înființarea Societății Academice, se poate sesiza o permanentă oscilație între cele două tendințe discutate anterior: preocuparea pentru creația savantă, cultura majoră și cealaltă, de popularizare, vulgarizare a științei și culturii. Credem că nu exagerăm atunci cînd afirmăm că apariția societăților culturale de la Sibiu și Arad este rezultatul „compromisului” între tendința elitar-savantă și cea culturalizatoare, populară. După înființarea Societății Academice și instaurarea dualismului, Asociația arădană — ASTRA nu în aceeași măsură — a abandonat aproape orice preocupare savantă, activitatea ei orientîndu-se aproape exclusiv spre scopuri culturalizatoare. Acțiunea culturală a dobîndit în condițiile dualismului o finalitate politică mult mai amplă. La o atare orientare a contribuit probabil și V. Babeș (spiritus rector al Asociației arădane), ale cărui preocupări în sfera culturii au fost de natură mai mult popularizatoare³¹.

Fires, înființarea asociațiilor regionale trebuie plasată nemijlocit în ambianța epocii liberale³², fără a se absconțiza cadrul oferit de aceasta. Tentative asemănătoare s-au semnalat și anterior. De aceea, mai corect ni se pare să considerăm liberalismul drept condiție și nu cauză a genezei acestor instituții. În general, la toate popoarele supuse din monarhie, epoca liberală a favorizat „înflorirea naționalismului”³³, mai ales pe linia unui pronunțat activism cultural. Acum s-a înființat Matica Slovenska, Matica Slovenă, iar Matica Srpska și-a mutat sediul la Novi Sad. Existența unei oarecare concordanțe între politica Vienei și interesele românilor — o componentă importantă a păturii conducătoare ardelenă era și

²⁸ *Idem*, p. 23 și urm.

²⁹ S. Retegan, *Dieta românească a Transilvaniei (1863—1864)*, Cluj-Napoca, 1979, p. 13.

³⁰ Vezi supra, 25.

³¹ G. Cipăianu, *V. Babeș (1821—1907)*, Timișoara, 1980, p. 141.

³² V. Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertate națională (1848—1881)*, București, 1976, p. 146—250; K. Hitchins, *The Rumanians of Transylvania and constitutional Experiment in the Habsburg Monarchy 1860—1865*, in *Balkan Studies*, 1964, 5, p. 90—93.

³³ S. B. Kimball, *The Austro-Slav Revival. A Study of Nineteenth Century Literary Foundations*, p. 10.

funcționăria — a stimulat acțiunea politico-culturală. Funcționarii s-au încadrat masiv în mișcarea cultural-națională, unii dintre ei plasându-se în conducerea acestor societăți, de unde au susținut activ, inclusiv financiar, inițiativele lansate³⁴.

Legăturile politice existente între români și popoarele slave din monarhie — care au fost mai mult decât conjuncturale, revoluția de la 1848 demonstrând pe deplin acest lucru³⁵ — au reprezentat cadrul pentru extinderea acestor raporturi asupra altor compartimente ale vieții publice. Realitățile politico-culturale, idealurile și scopurile care au concurat la înființarea ASTREI și a Asociației arădane sînt comparabile în multe privințe cu cele care au generat Matica Slovenska și Matica Slovenă de exemplu³⁶. Aspectul pe care dorim să-l analizăm însă vizează problema funcționalității unui model cultural instituțional în spațiul românesc, din punctul de vedere al multiplelor nexuri statornicite între români și slavi în epoca modernă. Indiscutabil, Matica Srpska (înființată în anul 1826 după modelul Academiei ungare de științe³⁷) a reprezentat prototipul celorlalte societăți similare constituite în procesul renașterii culturale a popoarelor slave din Imperiul habsburgic³⁸. Analiza statutelor și a programelor ASTREI și Asociației arădane, comparativ cu cele ale maticelor slave, relevă multe similitudini, fără a se pierde din vedere particularitățile inerente ale fiecărui popor: promovarea limbii naționale prin scrieri și publicații, dotarea cu fond de carte și reviste a bibliotecilor proprii, organizarea de adunări generale periodice, categorii de membri, editarea de reviste etc.³⁹. Aceasta permite acreditarea ipotezei despre posibilitatea funcționalității în spațiul românesc a modelului cultural instituțional slav. Dar la fel de probabilă a fost și raportarea liderilor români, atunci cînd au fost concepute asociațiile regionale, la instituțiile culturale asemănătoare ale maghiarilor și sașilor: Erdélyi Múzeum și Verein für Siebenbürgische Landeskunde. Sînt numeroase referirile la asemenea instituții atunci cînd s-a pus problema constituirii asociațiilor românești⁴⁰. Astfel, într-un document referitor la înființarea Asociației arădane⁴¹, se precizează foarte clocvent în sensul celor arătate anterior: „Noi, fondatorii, atunci cînd vedem lucrarea cea salutară a celor multe și felurite asociațiuni ce le au cei de naționalitate maghiară și de alte naționalități, cum sînt: a Sfîntului Ștefan, a Sfîntului Ladislau Matica, a asociațiilor celor multe economice și de altfelu...⁴²”. De altfel, atari referiri s-au semnalat și mai tîrziu, atunci cînd se evaluau rezultatele obținute de Asociația din Arad, comparativ cu aceste societăți culturale⁴³. Foarte posibil, fondatorii asociațiilor de la Sibiu și Arad au modelat societățile respective în funcție de aceste instituții ale națiunilor cu care au venit în contact.

³⁴ S. Retegan, *Dieta românească a Transilvaniei*, p. 22; A.S.A., *Fond George Popa de Teiuș*, dosar 3/1907—1932, f. 5.

³⁵ L. Boia, *Relationships between Romanians, Czechs and Slovaks (1848—1914)*, București, 1977, p. 17—33.

³⁶ I. Lupaș, *ASTRA și Matica Slovenska*, în *Transilvania*, 75, 1944, nr. 4—5, p. 309.

³⁷ S. B. Kimball, *The Austro-Slav Revival. A Study of Nineteenth...*, p. 14.

³⁸ *Idem*, p. 6; C. Lungu, *Asociațiile culturale și idealul unității naționale*, în *Transilvania*, IX, 1980, nr. 12, p. 14.

³⁹ *Catalogul membrilor și statutele Asociației naționale în Arad pentru cultura poporului român*, Arad, 1864, p. 36—41.

⁴⁰ A. Caciora, N. Roșuț, M. Timbus, *Aradul în lupta pentru eliberare socială și națională*, vol. II, Arad, 1980, p. 31.

⁴¹ Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române Arad, grupa I, dosar 229, document 24/1861, f. 3v.

⁴² *Federațiunea*, II, 1869, nr. 47.

Dar influențele venite dinspre slavi, maghiari sau sași au fost ajustate condițiilor specifice de dezvoltare ale poporului român, contextului social-istoric de la începutul anilor 1860.

*

Investigarea procesului de înființare a Asociației naționale arădane evidențiază câteva etape distincte, modelate de această dată de evoluția fenomenului cultural românesc. Desfășurarea adunării consultatoare pentru înființarea Asociației transilvane la Sibiu, în ziua de 9 martie 1861, a stîrnit o vie agitație și printre românii arădeni. Laici și clerici deopotrivă, în cursul verii aceluiași an, în întruniri ale intelectualității, au dezbătut problema înființării unei societăți culturale și pentru românii din zonă. În stadiul actual al informației, este greu să precizăm data la care au fost redactate statutele societății culturale arădane. Cert este însă faptul că, în cursul lunii august 1861, au fost semnate primele liste de subscripții în folosul viitoarei asociații⁴³. Firese, și statutele Asociației arădane trebuiau să cunoască în acel moment o primă redactare. Ele au trecut prin metamorfozări succesive, determinate de evoluția societății similare de la Sibiu și a evenimentelor politice din imperiu. Prima etapă în procesul formării Asociației arădane a fost încheiată de întrunirea din 5/17 septembrie 1861, a fruntașilor locali: I. Arcoși, G. P. de Teiuș, M. Bejanu, I. Rațiu, M. Romanul, A. Sandor, D. Nicoară ș.a., care finaliza o serie de ședințe anterioare. Cei 14 fruntași prezenți au hotărît să plătească o taxă de 8 fl. și să se aboneze la mai multe ziare și reviste: „Gazeta Transilvaniei“, „Telegraful Român“, „Concordia“, „Amicul Școalei“, „Arader Zeitung“, „Pesti Napló“, „Ost und West“ etc.⁴⁴ Prezența la întrunire a unui număr restrîns de intelectuali, scopul avansat, precum și taxa de membru preconizată conturează profilul societății culturale propuse de cei prezenți: o casină-cabinet de lectură a fruntașilor arădeni, și nu o asociație culturală amplă.

Aprobarea statutelor ASTREI de către autorități la 6/18 septembrie 1861, precum și publicitatea pe care au cunoscut-o acestea au modelat opțiunile intelectualilor din Arad. În fapt, evenimentele de la Sibiu au influențat a doua etapă din înființarea Asociației arădane, care demarează după această dată. La ședința din 7/19 septembrie 1861 a liderilor arădeni, se constată deja un suflu novator. Acum, aria de extensiune a societății de lectură preconizate a fi înființată a suferit sensibile modificări. S-a hotărît înființarea unei „societăți salutare pentru românimea din comitatul Aradului“ și s-a discutat problema recrutării membrilor acesteia folosindu-se rețeaua parohiilor și a judecătoriilor cercuale⁴⁵. Sînt primii pași pentru abandonarea din start a caracterului elitar și preocuparea pentru un dialog cu masele populare. Era, și această mișcare culturală (ca de altfel și mișcarea politică a vremii)⁴⁶ străbătută de ideea lărgirii bazei sociale, care putea fi asigurată doar de țărănime. Extensiunea teritorială este un merit al acestei noi

⁴³ M. Timbus, *Mărturii documentare despre rolul Asociației Naționale din Arad în lupta de emancipare națională și spirituală a românilor din Transilvania* (sec. XIX), în *Ziridava*, VI, 1976, p. 165.

⁴⁴ D. Demșea, *Istoricul unei biblioteci românești — biblioteca Asociației Naționale Arădane pentru cultura poporului român*, în *Comunicări și referate*, Arad, 1974, p. 71.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ S. Retegan, *Contribuția satului la mișcarea națională a românilor din Transilvania în perioada liberalismului austriac*, în *Stat, societate, națiune. Interpretări istorice*, Cluj-Napoca, 1982, p. 343.

faze, dar scopul instituției a rămas tot unul local, caracteristic unei societăți de lectură. Desigur, nici la acea dată, statutele Asociației arădane nu îmbrăcaseră forma finală.

Între timp, în toamna aceluiași an, la 23 octombrie/4 noiembrie 1861, debutase strălucit, într-o atmosferă de general entuziasm și optimism, activitatea ASTREI. În perioada ulterioară demarării de către ASTRA a activităților ei, s-au definitivat și redactat statutele Asociației naționale arădane. Fenomenul a coincis în timp cu dezvoltarea celei de-a treia faze din procesul de constituire a Asociației din Arad. Definitivarea statutelor acestei societăți este un lucru cert în luna decembrie 1861, de când datează un document pe care l-am descoperit în Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române din Arad. Acest document este foarte important pentru sesizarea noilor sensuri pe care le-a dobândit instituția din Arad în a treia perioadă a înființării sale din toamna anului 1861⁴⁷. Cea mai notabilă transformare o constituie evoluția de la o societate de lectură la o asociație culturală cu un program complex, menit să contribuie la progresul cultural general românesc. De asemenea, abandonarea provincialismului și abordarea problemelor stringente ale întregului popor român aflat sub dominația habsburgică a fost în măsură să-i confere acestei societăți un caracter panromânesc. Sînt edificatoare în acest sens cuvintele lui V. Babeș la a doua adunare generală a Asociației arădane din anul 1864: „A fost să fie o reuniune a fraților noștri din orașul și comitatul Arad, un fel de casină sau societate de lectură, dar împrejurările au ridicat-o la însemnătate generală, cu un destin măreț și înalt, făcînd-o de factor al înaintării culturii naționale românești peste tot...”⁴⁸. Statutele însele au consacrat acest caracter general românesc, iar adeziunea societății transilvănene la programul ei, înscrierea de membri din toate zonele geografice, au confirmat ideea enunțată.

Paralel cu înaintarea statutelor la Consiliul Regesc Locumtenențial Ungar la sfîrșitul anului 1861, doi delegați ai asociației din Arad au plecat la Viena pentru a prezenta statutele și împăratului spre aprobare. Statutele au fost aprobate prin rezoluția imperială din 17 septembrie 1862, publicată în decretul aulic nr. 15554 din 18 octombrie 1862, iar de către Consiliul Locumtenențial Ungar prin decretul nr. 10280 din 11 februarie 1863⁴⁹. Pregătirile pentru ședința de constituire a Asociației arădane au intrat astfel în primăvara anului 1863 în faza finală. Inițiativa a luat-o episcopul Aradului Pr. Ivăciocovi, care a convocat într-o ședință preliminară, la 18/30 martie 1863, intelectualitatea din Arad. Cu ocazia acestei întruniri, s-a format un comitet executiv (I. Arcoși, I. Rațiu, A. Sandor, N. Philimon, M. Romanul, I. P. Desseanu, L. Ionescu), însărcinat cu pregătirea lucrărilor pentru desfășurarea adunării constitutive⁵⁰. În cele șapte ședințe ținute, comitetul executiv a fixat programul pentru prima adunare generală, a lansat noi liste de subscripții, a făcut invitații tuturor personalităților marcante ale vieții naționale românești din Transilvania: G. Barițiu, A. Sever, I. C. Drăgușanul, T. Cipariu, A. Șaguna etc.⁵¹. Și această acțiune se încadra în intențiile liderilor arădeni de a face din Asociația arădană un focar de cultură care să depășească cadrul strict

⁴⁷ Arh. Episcopiei Ortodoxe Arad, documentul citat anterior.

⁴⁸ *Propunerea familiei de Mocioni făcută în a doua adunare generală a Asociației române naționale din Arad*, Pesta, 1864, p. 3 și urm.

⁴⁹ M. Timbus, *ASTRA — Despărțămîntul cultural Arad*, în *RevArh*, 1970, nr. 1, p. 191.

⁵⁰ V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, p. 51.

⁵¹ N. Roșuț, *Socetăți culturale arădene*, în *Ziridava*, V, 1975, p. 212.

local. Ecourile prilejuite de înființarea societății din Arad au demonstrat faptul că opinia publică românească era pregătită din acest punct de vedere.

În atmosfera de entuziasm general a avut loc la 30 aprilie 1863, la Arad, sesiunea solemnă de constituire a Asociației naționale arădane pentru cultura poporului român. Participarea intelectualilor din Banat și Crișana, precum și a unui număr mare de țărani din împrejurimile Aradului a conferit primei adunări generale a Asociației arădane caracterul unei grandioase manifestări culturale a românilor din părțile vestice⁵². În sesiunile din 30 aprilie/12 mai 1863 s-au definitivat ultimele probleme organizatorice: președinte a fost ales episcopul Pr. Ivacicovici, vicepreședinți canonicul M. Nagy din Lugoj și George Popa de Teiuș, director prim A. Mocioni, iar director secund S. Popovici. Întreaga componență a direcțiunii relevă faptul că s-a căutat plasarea în funcțiile de conducere a unor elemente atât ortodoxe, cât și unite, indiferent de apartenența lor geografică. Realizarea unității de acțiune peste confesionalism trebuia, în intenția fruntașilor arădeni, să confere Asociației arădane statutul de instituție reprezentativă a românilor din părțile vestice. S-a stabilit și sigiliul Asociației, care înfățișa „efigia mitologică a Minervei ca idealul științelor“. În sesiunea din 1/13 mai 1863, a fost constituită o delegație în frunte cu Pr. Ivacicovici, A. Mocioni, V. Babeș, S. Popovici, care să prezinte împăratului o scrisoare și omagii de mulțumire. Tot atunci s-a votat în plenul adunării bugetul pentru anul în curs, ce era distribuit în felul următor: trei părți pentru burse la elevi și studenți, o parte pentru înaintarea industriei și a comerțului, pentru autorii de manuale două părți, pentru școlile elementare două părți, pentru biblioteca Asociației două părți, pentru sprijinirea creațiilor literare și artistice o parte⁵³. Erau primii pași, modești deocamdată, pentru materializarea unui program cultural de anvergură, care să contribuie la afirmarea poporului român din aceste teritorii.

Nou înființata societate culturală a întrunit curînd azeziunea tuturor categoriilor și elementelor din societatea românească a epocii. Organele de presă românești au întreprins o largă campanie pentru prezentarea evenimentelor de la Arad ca o manifestare a comunității naționale românești⁵⁴. Știrile au provocat o vie emoție în inimile tuturor românilor; au generat credințe și nădejdi, precum și numeroase acte de simpatie concretizate în scrisori de felicitare, donații de cărți, bani etc.⁵⁵ Învățători, preoți, avocați, meseriași, elevi, studenți, țărani etc., provenind din Viena, Munkács, Făgăraș, Blaj, Sighet, Caransebeș, Lugoj, Timișoara și alte localități, s-au înscris ca membri ai Asociației arădane, dornici de a fi coautori ai progresului cultural românesc⁵⁶.

Toate condițiile erau astfel îndeplinite pentru ca Asociația arădană să dezvolte o activitate culturală de amploare, care să fie pe măsura speranțelor generate. În primii ani ai existenței sale, beneficiind și de climatul epocii liberale, Asociația arădană a lansat o serie de acțiuni care să materializeze programul statuat. Ea s-a înscris în acei ani ca un factor important de manifestare a națiunii române din

⁵² T. Botiș, *Asociația Națională Arădană pentru cultura poporului român (înființarea și cei dintîi ani ai existenței sale)*, în *Înnoirea*, II, 1939, nr. 13—14, p. 5.

⁵³ A.S.A., *Fond ASTRA*, dosar 6/1863, f. 61—62.

⁵⁴ *Aurora Română*, I, 1863, nr. 10; *GazTrans*, XXVI, 1863, nr. 37.

⁵⁵ A.S.A., *Fond ASTRA*, dosar 7/1863, dosar 36/1864, f. 38v, 62 etc.

⁵⁶ A. Caciora, N. Roșuț, M. Timbus, *Aradul în lupta pentru eliberare socială și națională*, p. 31; A.S.A., *Fond ASTRA*, dosar 16/1863, f. 28—29: scrisoarea lui G. Popa, ofițer în Italia.

părțile vestice. Tendințele de încadrare în mișcarea culturală românească din Transilvania, abordarea unor inițiative care vizau întregul corp național, au propulsat Asociația arădană drept una dintre cele mai eficiente instituții ale timpului.

IOAN BOLOVAN

CONSIDERATIONS ON THE GENESIS AND CONSTITUTION OF THE ARAD NATIONAL ASSOCIATION FOR THE CULTURE OF THE ROMANIAN PEOPLE

(Summary)

The unitary development of the Romanian regions facilitated the existence of similar institutions and structures. The constitution of cultural associations revealed quite clearly the similarities in the evolution of the Romanians in the territories under foreign domination. Our paper aims to analyse by comparison the genesis of the Romanian cultural associations as well as the background on which they were formed. The Arad cultural association (like ASTRA) formed by the Romanians, wish to have their own well-informed associations able to promote their national culture. The constitution of regional associations was also indebted to the process of institutionalizing the Transylvanian culture on a national basis, a process that was influenced by Romanticism. Thus ASTRA and the Arad cultural association included in their programmes Romantic objectives — the studying of the past, language and folklore and the promotion of national literature. The cultural associations appeared in a time when the Romanian national movement in Transylvania was highly stimulated by the liberal age and by the Union of the Romanian Principalities. At the same time the two associations were interested in cultivating and educating the broad masses of the people and their programmes brought to light the changes in the Romanian cultural movement after 1848. Our investigation brings into relief some distinct stages in the evolution of the Arad cultural associations and how they were influenced by the Romanian cultural life in general, and by the 1861 events from Sibiu in particular. The most remarkable achievement was the giving up of the local provincialism in favour of the major problems of the Romanians from the Habsburg empire. It made the Arad cultural association one of the most outstanding national institutions of the Romanians, with an important contribution to the development of the cultural movement of the Romanians in the western parts of Transylvania.